

Několik poznámek k sociologii práva

JIŘÍ PŘIBÁŇ*

Právnická fakulta UK, Praha

Several notes on the sociology of law

Abstract: This article contains mainly the thoughts about the general sense of the sociology of law, especially in the specific conditions of today's Czechoslovakia. It attempts to bring topics which are typical for this branch of social science into public discussion again.

The author conceives the whole subject of the sociology of law as a space of autonomous complex sociological thinking and not just as a space of scientific methods which serve legal sciences and legal theories. The given information about the founders of the sociology of law (Ehrlich, Weber...), which is also included in the article, helps to keep such a perspective. The description of the sociology of law in Czechoslovakia covers all the most significant books, textbooks and essays written between 1929 and 1990.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 6: 770-782)

I.

Základní snahou tohoto článku, jestliže by měla být shrnuta do jedné věty, je uvést znovu do širšího povědomí témata a problémy zahrnuté v oboru sociologie práva. Sociologie práva má svým způsobem zvláštní postavení, jelikož se od svého počátku dotazuje specifickým jazykem sociologie a pokouší se zavádět sociologický výklad těch fenoménů, které tradičně spadají do oblasti právní filozofie nebo právní dogmatiky. To vzbuzuje velmi často různé polemické diskuse o vymezení hranic mezi filozofií práva, sociologií práva a právní dogmatikou (nazývanou též právní teorií).¹ Často se klade zejména otázka, zda sociologie práva náleží více do oblasti právních věd nebo zda je vhodnější pojmut ji jako jednu ze zvláštních disciplín obecné sociologie. Důvodů pro ospravedlnění jednoho i druhého přístupu je mnoho, což vypovídá o jakési hraniční povaze předmětu sociologie práva. Ale zároveň se celý problém ukazuje v širších souvislostech jako zbytečný. Sociologické metody se totiž mohou jednak, a to zpravidla na úrovni empirického výzkumu, objevovat jako pouhé podpůrné metody pro rozpracování problémů právních věd. Právo lze však také uchopit fundamentálněji jako jeden z mnoha sociálních normativních systémů s jeho specifickým chováním a fungováním v rámci společnosti jako celku. Tento přístup v sobě obráží jeden základní protiklad, a to protiklad mezi právní normou a sociální skutečností, tedy protiklad mezi tím, co má být a co jest. Toto napětí umožňuje např. Rehbinderovi [1977] vymezit právě

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: JUDr. Jiří Přibáň, Právnická fakulta UK, nám. Curieových 7, 110 00 Praha 1.

1) Kromě chápání pojmu teorie práva jako synonyma pro právní dogmatiku se objevuje i širší pojetí, které vystihuje např. níže uvedená citace z Ceplova referátu na liblickém semináři.

ony tak často diskutované a sporné hranice mezi jednotlivými vědeckými přístupy k právu. Zatímco filozofii práva přiřazuje jako předmět právo v jeho idealitě a právní dogmatice normativní povahu práva, sociologie práva je svou povahou věda o tom, jaké je právo ve skutečnosti, jaký je jeho život ve společnosti, tj. táže se po sociální fakticitě práva. V této souvislosti Reh binder také hovoří o trojím rozměru práva - hodnotovém, normativním a sociálně zkušenostním [Reh binder 1977: 9], ze kterého se ustavují jednotlivé vědy o právu. Oblast věd o právu je přitom nutné pojímat jako mnohem širší ve vztahu k právním vědám jako takovým.²

Z výše uvedeného vyplývá, že sociologie práva jako samostatný obor se konstituuje teprve v okamžiku komplexního sociologického chápání právní reality a je proto pravděpodobně vhodnější o ní hovořit jako o zvláštním oboru obecné sociologie. To však neznamená v žádném případě, že by se jednalo o obor se zvláštním konkretizovaným sociologickým přístupem. Jedná se mnohem více o obor, který zůstává v rámci nejobecnějšího sociologického dotazování, jež se však omezuje na určitou oblast sociální reality.

II.

Pokud se jedná o historické kořeny sociologie práva, snahu o vymezení určitých vazeb mezi právem a společností lze objevit již například v Aristotelově Etice Nikomachově [Aristotelés 1979] nebo v novověku u Montesquieua [1979]. Avšak jako samostatný vědní obor se rozvíjí až po ustanovení sociologie, přesněji s příchodem "druhé generace" sociologů jako byli Max Weber nebo Emile Durkheim.

Pro Webera je charakteristické, že zkoumání vzájemných vazeb práva a společnosti (příčemž zásadní důležitost má vazba práva a moderního hospodářského života) neomezuje pouze na oddíl pod názvem Rechtssoziologie, obsažený v díle *Wirtschaft und Gesellschaft* [Weber 1921]. Tyto vazby jsou jedním z hlavních zájmů i ostatních Weberových studií, o čemž například vypovídá jeho typologie panství. Kromě tématu specifické kvality jednotlivých typů práva v jejich souvztaznosti k legitimizaci typů panství se objevuje samostatné téma zvyšující se racionality práva a jeho odlišný charakter ve vztahu k sociální konvenci. Ve Weberově díle se v neposlední řadě objevuje analýza právního stavu jako zvláštní skupiny osob, jejíž výlučnost je dána činností těchto osob v sankčním aparátu společnosti. Především s Weberem je také spojována v sociologii práva myšlenka zavedení pořádku ve společnosti prostřednictvím nadindividuálního donucení, které je zajištěno hrozbou právní sankce. Hovoří se o přístupu k právu z hlediska *teorie donucení*, jejímž jiným představitelem byl například T. Geiger [1964]. Proti této teorii stojí tzv. *teorie uznání*, která je spojována s jiným významným mužem, s nímž je spjata konstituování sociologie práva jako vědního oboru - s Eugenem Ehrlichem.

²) Do oblasti právních věd jsou zpravidla řazeny vědy zabývající se právem pouze v jeho specifickém normativním charakteru, zatímco vědy o právu kromě právních věd zahrnují i obory, které se nemusí zabývat právní normativou (např. filozofie práva, právní historie, kybernetika atd.). K tomu např. [Lloyd 1985].

Ehrlich bývá někdy označován přímo jako zakladatel oboru, což souvisí především s jeho dílem *Grundlegung der Soziologie des Rechts* [Ehrlich 1913]. Stejně jako Weber vystudoval právo, ale na rozdíl od něho zůstalo pro Ehrliche vždy ústředním zájmem vlastní vědecké činnosti. Mohlo by se tudíž zdát, že jeho sociologie práva je zamýšlena především jako pomocná věda právní. Opak je pravdou. Ehrlich tematizuje protiklad, který existuje mezi právem tak, jak ho znají zákony a jiná právní nařízení na straně jedné, a mezi skutečným právem tak, jak je vnímáno a uznáváno v reálném sociálním životě. Důležitým výchozím principem mu je tedy napětí mezi normou a její aplikací, ze kterého je potom konstruován pojem tzv. *živého práva* (*lebendes Recht*) - svou podstatou ústřední pojem Ehrlichovy sociologie práva. Označuje především způsob, jakým je určitá právní norma akceptována v sociální realitě, a také, je-li akceptována vůbec. Pojem živé právo se stává v mnohém signifikantní i pro Ehrlichovy pokračovatele [Lloyd 1985]. Právo podle Ehrliche tedy není nadindividuálním donucovacím řádem. Jedná se naopak o ty normy, které jsou kromě předpokladu ustavení a sankcionování orgány státu zároveň a především pochopeny a přijímány samotnou společností v jejím každodenním životě. Nemá smysl hovořit o právu tehdy, jestliže se jedná pouze o souhrn norem a příkazů, které nenalézají žádnou odpověď ve společnosti samotné. V tom spočívá ona tzv. teorie uznání, která je ve své době zároveň reakcí na učení analytické a pojmové jurisprudence. Ehrlich se snaží dokonce vytvořit ze sociologie práva jakési "jádro" právní vědy. Množství empirických analýz, úsilí o zkvalitnění právní praxe a obsáhlé teoretické dílo jsou jeho největším přínosem k oboru.

Pro sociologii práva má také mimořádný význam to pojetí práva, jak ho zabudoval do rámce své obecné sociologie E. Durkheim. Právo označuje za jeden z typických sociálních faktů, za zjevný znak sociální solidarity, a to v moderní společnosti velmi důležitý [Durkheim 1977]. Podle dělení solidarity na mechanickou a organickou rozlišuje Durkheim v zásadě i dva typy práva - represivní a restitutivní. Právo je pro něho dokonce prostředkem sociologických zkoumání, protože například na povaze trestního práva dokumentuje mechanický či organický druh solidarity. Právo je podle Durkheima důležitým integrujícím činitelem ve společnosti. Integrace ve společnosti represivního práva je mnohem jednodušší a nestrukturovaná, zatímco proces integrace prostřednictvím restitutivního práva s jeho důrazem na individualitu člověka a koordinování jednotlivých autonomních jednání ve společnosti je mnohem složitější a strukturovanější (nehledě na omezenější možnosti přímé sankce a fyzického donucení). V této souvislosti je také důležité, jakým způsobem Durkheim nahlíží smlouvu coby institut moderního práva v každodenním životě moderní společnosti (tedy společnosti s organickou solidaritou a restitutivní povahou práva). V rámci sociologie práva se totiž objevuje jako jedno z podstatných témat také téma vztahu smluvních a statusových teorií tak, jak tento problém otevřel v polovině 19. století zejména H. Maine [Maine 1861] (třebaže toto pojmové dělení není přesné vzhledem k teoriím, které vznikly později jako reakce na krizi tradičního liberalistického myšlení, např. v díle Mannheima [1941]). Durkheim kritizuje tradiční liberalistické pojetí smlouvy jako vztahu založeného vůlí a zájmy

vzájemných partnerů. Podle něho jsou zájmy a vůle individuí nestabilní a nemohou proto konstituovat nějaký právní řád. Naopak sociální organizace připravuje ve staletí trvajícím vývojovém procesu formy, jež umožňují stabilizaci a zajištění jednotlivě uzavíraných smluv, resp. práv a povinností z nich vyplývajících. Takovým vnějším normativním a ohraničujícím činitelem je v tomto případě smluvní právo tak, jak je formulováno a zajišťováno v zákonech moderní společnosti. Tomu odpovídá Durkheimova teze, že "ve smlouvě není vše smluvní" [Durkheim 1977: 251].

Poměrně odlišně je sociologický přístup vůči právním fenoménům formulován v americké právní vědě. I ona je v prvních desetiletích tohoto století silně ovlivněna rozvojem sociologie, ale vzhledem k situaci v americké sociologii se jedná především o empirické metody a techniky. O jejich proniknutí i do oblasti zkoumání práva se zasloužil především *Roscoe Pound*, který ustavil tzv. *sociologickou jurisprudenci* [Pound 1954], jež se zaměřuje na zkoumání efektivity práva, na analýzy soudcovské činnosti atd. Pound se toto navíc snaží udržet v hegelovské tradici filozofie práva a také on proti formálnímu právu v knihách (law in books) staví reálné a obsahuplné živé právo (living law), které má charakter působícího práva (law in action). Sociologickou analýzou tohoto živého práva lze určit žádoucí změny v právním systému [Pound 1985]. Takový přístup má potom výrazně instrumentální povahu, což však odpovídá tehdejší celkové situaci v americké sociologii. Sociologická jurisprudence, stejně jako jí příbuzná realistická právní škola reprezentovaná např. K. Llewellynem, však patří spíše do rámce obecné právní dogmatiky a filozofie. Nejedná se o svěbytný prostor sociologie práva, jak je zformulován například v dílech Weberových nebo Ehrlichových.

III.

A jaká byla situace v předválečném Československu? Důležité bylo rozpracování sociologickoprávních témat v pokusu Chalupného vyložit sociologii vyčerpávajícím způsobem jako vědní obor. *E. Chalupný* vydal v roce 1929 jako první svazek Speciální řady své Sociologie dílo, které nese název *Sociologie a filosofie práva a mravnosti* [Chalupný 1929]. Vycházel v něm do značné míry z vlastní advokátské praxe, kterou provozoval vedle vědecké a učitelské činnosti v Praze a Brně, takže se v díle objevuje mnoho popisů konkrétních právních případů. Sociologické zkoumání práva zde zahrnuje zkoumání právních jevů, ze kterých se potom "snažíme zjistit a vyjádřit zvláště jeho (tj. práva - pozn. aut.) podstatu, jeho poměr k ostatním složkám kultury, jeho vznik a vývoj, účel a význam, jakož i hlavní jeho druhy a formy, jichž za rozličných dob a stupňů vývoje u rozličných národů nabylo" [Chalupný 1929: 12]. Autor zároveň zahrnuje do svého výkladu o předmětu sociologie práva i kritiku filozofie práva jako nevědecky, metafyzicky a mysticky založeného oboru, který nemá se skutečným vědeckým myšlením nic společného. Tak se zde přikládá sociologii práva úloha pozitivní a tedy vlastně jediné ospravedlnitelné vědy o právu, která je schopna nalézt pravdu a objektivní platnost obsaženou v právních jevech. Objevuje se zde tak opět ona řevnivost a až jakási žárlivost mezi filozofy, sociology a teoretiky práva, s jakou se snaží zpochybnit

vzájemně svá nazírání problematiky práva. U Chalupného je navíc tento přístup vsazen do širšího rámce víry v pozitivní vědu jako činitele sociálního a obecně lidského pokroku, který v sobě obsahuje předpoklad komplexního duchovního rozvoje člověka.

Pro Chalupného sociologii práva jako vědu konkrétních fakt právních je ústředním pojmem život, a to chápáný jako oblast nepopíratelných fakt, majících praktický sociální význam. Tento pojem umožňuje rozvinout základní tezi o právu jako o jednom z jevů života určité kultury či civilizace, který se vyskytuje vedle mnoha jevů ostatních. Právní jevy jsou nejčastěji popisovány společně s jevy hospodářskými a mravnostními. Avšak nelze je jeden na druhý redukovat nebo vykládat pojmy či metodami, které jsou typické pro každý z těchto jevů v jejich vzájemné odlišnosti. Právo a mravnost jsou tedy vůči sobě zcela autonomní, třebaže se navzájem v mnoha oblastech prostupují. Chalupný kritizuje podle něho tradiční omyl filozofie práva, kde se právo vykládá z mravnosti či naopak, a staví se za Solovjovův požadavek "najíti v právu živel, který vůbec není spojen s mravností, který je docela prost ethického významu" [Chalupný 1929: 102]. Právo je potom charakterizováno především jako oblast generalizace, schematizace a formalizující objektivace, zatímco mravnosti je přisuzována především oblast lidského nitra, a to převážně svědomí. Potom také "právní spravedlnost je formální, ne reální ani ideální" [Chalupný 1929: 106-107], což opět znamená především posun od čisté právní logiky a pojmů směrem ke snaze objasnit právo v mnohosti vazeb vůči složité sociální realitě. Chalupný tak vymezuje právo v jeho jedinečnosti a zároveň ho relativizuje jako pouze jedno z mnoha "děl lidských". To podle autora znemožňuje pojednávat o něm idealizujícími a absolutizujícími pojmy právní filozofie a dogmatiky.

Chalupný redukuje ve své studii právo na problém pouze sociologie a místy se dopouští násilné záměny pojmů právní vědy. Avšak přesto i dnes zůstává platné jeho vymezení práva jako oblasti sociálního života s vlastními zákonitostmi, která ostatní oblasti tohoto života ovlivňuje, prostupuje jimi a stejně tak je ovlivňována a prostupována svým okolím.

Vedle Chalupného knihy se objevuje ještě v roce 1934 krátká studie *O. Koblížka Sociologie a právo* [Koblížek 1934], a to jako zvláštní tisk Sborníku věd právních a státních. Jsou v ní shrnuty nejzákladnější myšlenky o sociologii práva jako empirické vědě, což je doprovázeno kritikou především Weyrovy normativní teorie. Zajímavá je také zmínka o uppsalské škole a teze, že "každý dobrý právník jest i sociologem" [Koblížek 1934: 17], což odpovídá snaze aktuálně formulovat právo v neustále se dynamizujícím sociálním prostředí.

Svým způsobem podnětné jsou i studie *prof. E. Svobody*, jenž se sice věnoval občanskému právu, ale pro kterého tážení se po pozadí občanskoprávních institutů zároveň znamenalo nutnost ptát se po etických předpokladech a sociálním vlivu na tyto instituty. Lze zde jmenovat například jeho *Myšlenky o právu, etice a náboženství*, vydané v roce 1920.

Mezi sociologickoprávní studie by s jistou distancí mohlo být řazeno i dílo *Sociální funkce práva* od *F. Krause* [Kraus 1934], a to s podtitulem "Socialistický

rozbor". Tato marxistická publikace vychází z teze, že socialistické nazírání světa a společnosti v Marxově a později Leninově pojetí je jediné správné a vědecké. Právu nepřisuzuje v souladu s Marxovým názorem žádné autonomní místo v životě společnosti. Je pouze jednou z forem realizace objektivních zákonů vývoje společnosti, čemuž musí odpovídat obsahy všech právních norem této společnosti. Při této myšlence vychází autor z díla K. Rennera [1969], který poukazoval na protiklad stálosti formy právních institutů a proměnlivosti jejich sociálních a hospodářských obsahů.

Svůj důležitý význam pro pochopení sociologie práva v meziválečném Československu má i Bláhova *Sociologie* [1968]. Tento pokus o systematické uspořádání sociologie zahrnuje i samostatnou kapitolu věnovanou sociologii práva. Dílo je správnější řadit mezi studie předválečné, třebaže autorův úvod je datován rokem 1958. Rozhodujícím důvodem jsou však problémy, které odpovídají stavu sociologie práva ve třicátých letech, a dále základní literatura, z níž Bláha čerpal a která je datována vznikem pouze do roku 1939.

V úvodu kapitoly věnované sociologii práva Bláha výslovně odkazuje na již zmiňovanou studii svého generačního a univerzitního kolegy Chalupného, se kterým ho spojovalo i ovlivnění dílem E. Durkheima. Bláha přebírá od Chalupného rozlišování mezi morálkou a právem jako mezi vnitřní a individualizovanou regulací na straně jedné a vnější, kolektivně formovanou regulací na straně druhé [Bláha 1968: 248-249]. Shodné je také chápání sociologie práva jako rozhodujícího dynamického momentu ve vývoji právní vědy, což je důsledkem vymezení předmětu sociologie práva, spočívajícího v právní zkušenosti a právní skutečnosti jako specifických zkušeností a skutečností sociálních. Bláhova úvaha si však i při stručnosti uchovává mnohem komplexnější pohled a informativnější ráz než studie Chalupného. Právo chápe ve shodě s Timasheffem především jako důležitou sociální sílu, jež pomocí legální sankce umožňuje spolukonstituovat sociální řád a jež představuje etickoimperativní koordinaci lidského chování. To znamená, že právo je vlastně "kombinací skupinového přesvědčení s aktivitou centralizované moci, jež tyto vzorce lidského chování zajišťuje" [Bláha 1968: 247-248]. Specifičnost práva ve společnosti je spojována především s tradicí, autoritou a stabilizačně-formalizujícím působením vůči sociálnímu okolí. Bláhu zajímá vztah práva k jiným oblastem kultury, sociální funkce práva, determinující vlivy sociálního prostředí a také vazba mezi mocí, právem a morálkou. Podle něho je "právo zaměřeno na regulaci mezilidských vztahů, moc mu k tomu propůjčuje nezbytnou autoritu. Morálka zajišťuje, aby uplatňování moci skrze právo - poněvadž právo představuje podle Jellinka aj. minimum toho, co je požadováno kodexem mravním, dalo se v duchu toho minima, v duchu sociální spravedlnosti" [Bláha 1968: 253]. Z toho vyplývá celková snaha nalézt jedinečnost práva jako sociálního řádu právě v jeho mezním postavení vůči: a) politické moci; b) morálce jako vysoce dynamickému sociálnímu řádu. Právo potom nelze redukovat ani na legální sankce, ani na jeden z mnoha systémů sociálních zvyků. Pokud se jedná o funkce práva, vedle regulační a ochranné funkce je zmiňována i dynamická povaha práva v jeho funkci podněcovací a podpůrné. Tu Bláha spojuje s Wardovou koncepcí *atraktivního zákonodárství* [Bláha 1968: 252]. Velmi důležitými informacemi v Bláhově studii

jsou především ty, které postihují genezi sociologie práva, a dále bibliografie. Zde se vedle slavných jmen Petrazzyckého a Rosse objevují i jména a studie autorů dobových či těch, kteří se sociologickoprávními tématy zabývali pouze okrajově. Zajímavé také je, že Bláha vnímá založení revue *Archives de philosophie de droit et de sociologie juridique* (1931) a *Mezinárodního institutu pro filozofii a sociologii práva* (1933) jako důkaz toho, že se jedná o vědu již plně ustavenou, která poskytuje empirický materiál o právu a která v mnohém nahrazuje spekulativní normativní právní teorie.

IV.

Jak známo, po druhé světové válce nastává v našich zemích zcela odlišná duchovní situace, která je v oblasti práva dovršena československou ústavou z roku 1948 a následující tzv. právníckou dvouletkou. Od té doby je zcela přehlížena autonomie právního systému a právo se v teorii i každodenním životě tematizuje jako pouhý nástroj zavádění sociálního pokroku, a to navíc téměř výlučně ve své represivní funkci. S násilným prosazením marxistického přístupu do právních věd se právo začíná interpretovat ze svých nejširších sociálních souvislostí, avšak pouze podle jednotného ideologického vzorce, který slouží každodenním mocenským záměrům. O jakýchkoli sociologickoprávních studiích v této době konstituování "nového řádu" myšlení a společnosti tak může být těžko řeč, což odpovídá i tehdejší kritice sociologie.

Situace se začala pozvolna měnit na přelomu padesátých a šedesátých let. Objevila se například *Současná empirická sociologie* [Klofáč, Tlustý 1959] a některé další sociologické publikace, které ovlivnily i dosavadní teoretickoprávní názory. Stejně důležitý vliv měly sociologickoprávní studie především polských autorů, které se v té době objevily a které byly brzy také přeloženy do češtiny. Mezi nimi nejvýznamnější byla díla polského sociologa práva A. Podgóreckého [1966].

V Československu se sociologií práva v první polovině šedesátých let zabýval především F. Šamalík, který v roce 1963 publikoval první zásadnější studii v časopise *Právník* [Šamalík 1963], o rok později vydal skriptu *Úvod do sociologie práva a politiky* [Šamalík 1964] a o další rok později knihu *Právo a společnost* [Šamalík 1965]. Skriptum vychází z vymezení regulativní a kontrolní funkce práva ve společnosti vedle jeho funkce poskytování jistoty v životě obyvatel. Právo je vztahováno především vůči kategoriím právního vědomí a veřejného mínění. Důraz na řešení sociálních konfliktů pomocí práva se přitom kryje s instrumentálním chápáním práva. Sociologickoprávní pohled se v těchto skriptech tedy zaměřuje na popsání té vazby práva a společnosti, ve které právo vystupuje ve své "mocnosti", tj. je především spojováno s politickou mocí. Ve své době však i takové pojetí práva umožnilo kritiku rigidní normativní teorie Vyšinského. Politická moc musela totiž napříště sociální realitu nejen proměňovat, ale také reflektovat.

Pokud se jedná o Šamalíkovu knihu *Právo a společnost*, charakteristické je pro ni uchopení celé problematiky ze širších filozofickoprávních a teoretickoprávních souvislostí. Proto lze stěží hovořit o sociologickoprávní studii, ale lépe je knihu chápat jako pokus oživit obecnou teorii práva prostřednictvím jistých sociologizujících pohledů. Tento přístup, ospravedlňovaný především díky

Stučky a Pašukanise, je ostatně typický pro většinu úvah o sociologii práva, kterých se ve druhé polovině šedesátých let objevilo v odborných i populárních časopisech poměrně hojné množství. Tyto úvahy jsou kromě F. Šamalíka spojovány hlavně se jmény V. Cepla, P. Pitharta, Z. Kryštůfka a částečně i P. Dojčáka. Pro sociologii práva jako jednu ze součástí obecné právní teorie měl mimořádnou důležitost seminář, který se konal v Liblicích na sklonku roku 1966 [Sborník 1967]. Tehdy zastávané stanovisko k sociologii práva lze dokumentovat například na Ceplově referátu, kde se praví: "...sociologie práva je onou součástí teorie práva, chápané v nejširším smyslu, která se zabývá zkoumáním vztahů mezi právem pozitivním a činiteli mimoprávními. Jinými slovy, takto pojatá (sociologicky) teorie práva se skládá ze dvou částí: z teorie práva v užším smyslu (to jest právní dogmatiky) a sociologie práva" [Sborník 1967: 4-6]. Pithartův příspěvek vytvářel prostor pro empirickou sociologii práva. Ta se však nestačila rozvinout. Empirickými studiemi, které měly nějaký vztah k problematice práva, se tehdy pouze částečně zabýval Výzkumný ústav kriminologický.

V období mezi rokem 1969 a rokem 1989 se opět podstatně změnila situace. Většina z těch, kteří na pražské právnické fakultě v šedesátých letech zastávali sociologizující pojetí práva, byla nucena odejít z vědeckého života. Sociologie práva jako studijní předmět se nadále vyučovala na bratislavské a brněnské právnické fakultě, avšak byla pojímána spíše jako součást obecné sociologie, a to nikoli ve smyslu vymezení oboru jako takového, nýbrž pouze ve smyslu systému výuky. Na pražské právnické fakultě se vyučoval nadále pouze kurs obecné sociologie. O strnulosti a úpadku oboru v té době nejlépe vypovídají *Dojčákova* skripta *Sociológia práva* [Dojčák 1977], která se až podezřele shodují s o třináct let staršími skripty Šamalíkovými. Kromě toho vyšla pouze jedna další domácí skripta, a to až v roce 1990 *Sociologie práva* [Hungr, Dobrovičová 1990]. Samotnému oboru sociologie práva je v této nedávné publikaci věnována přibližně třetina obsahu, zatímco zbylá část spadá do oblasti obecné sociologie. Uchopení práva se zde omezuje na témata komunikace o právních normách a právních informacích, na některé sociálně psychologické aspekty a na efektivitu práva. I zde je právní systém nahlížen především jako diference mezi světem mocných (zadávají právní normu) a světem podřízených (interpretují a přijímají právní normu).

Ukazuje se, že v posledních dvou desetiletích se nepodařilo udržet obor sociologie práva ani v jeho úzkém vymezení coby komplexní součásti obecné teorie práva. Svědčí o tom i články publikované v právnických časopisech v této době. Tematicky se většinou omezovaly na efektivnost práva ve společnosti [Cepl 1973; Hajn 1978, 1979]. Vedle toho je vhodné zmínit i studii F. Nováka *Hodnota a právo* [Novák 1984], kde je velmi kvalitně analyzováno jako systém norem a vzorců chování a jako sociální hodnota. Některé zajímavé práce se objevily ve sborníku *Stát a právo 27*, věnované možnostem interpretování práva. Na závěr tohoto výčtu je snad možné ještě zmínit dvě nedávné studie. *Blahožova* úvaha naznačuje obecně některé možnosti sociologické analýzy podmínek právního státu [Blahož 1990]. Systémovou povahou práva se zabývá článek J. Prusáka [1990].

Pokud se jedná o rozsáhlejší publikace, je vhodné zmínit Prusákovu knihu *Právo v společnosti* [Prusák 1980] a dále Hajnovu knihu *Efektivnost hospodářského*

práva [Hajn 1980], ve které se uplatňuje pro autora typické sociologizující vidění problémů jeho právního oboru. Již po velmi specifických problémech se dotazují slovenské publikace *Šport a právo* [Prusák 1984] a *Moderná medicína a právo* [Drgonec, Holländer 1982].

V.

Situace, ve které se dnes sociologie práva u nás nalézá, vyžaduje především znovu formulovat nejobecnější témata oboru. Rámec analýzy práva musí spadat do širšího rámce analýzy moderní společnosti.

Rozhodující je vůbec samotná tematizace právního systému jako systému sociálního. V těchto souvislostech je důležité vymezení právního systému takovým způsobem, jak se například objevuje u N. Luhmanna [1981] nebo u L. Friedmana [1975]. Podle nich právní systém určité společnosti sestává ze všech sociálních komunikací, které jsou formulovány vzhledem k právu. Právní systém se potom stává mnohem širším pojmem než jak je používán v obvyklém smyslu. Nezahrnuje pouze svět právem ustavených a právo formulujících institucí a organizací. Spadá do něj zároveň také komunikace v rámci každodenního života, která se jakýmkoli způsobem dotýká práva (např. ve formě přijetí či odmítnutí konkrétní právní normy, jež aktuálně intervenuje do života jednotlivce či skupiny). Právní systém také nelze redukovat na pouhý život právních organizací, vymezený právní normou. Pro existenci a fungování právního systému je nutné, aby otázky práva byly nějak vůbec reflektovány v každodenní sociální realitě v nejširším smyslu. Teprve z těchto, vzhledem k právní normě nestrukturovaných a neformalizovaných oblastí sociální reality se vlastně tematizuje to, co bychom mohli nazvat životem práva či v užším smyslu životem právního systému. Jedná se o oblasti, které stojí do značné míry mimo ty oblasti sociální reality, které jsou reprezentovány v právním systému politickou mocí a pozitivním právem.

S takovým vymezením právního systému velmi úzce souvisí další téma, a to funkcionální závislost mezi právem jako určitým komplexem vzorců sociálního chování a mimoprávními sociálními realitami (např. ekonomikou, politikou, vzděláním atd.) [Lempert, Sanders 1986]. Zájmem sociologie práva je vymezit ty sociální faktory, které mají nějaký vliv na konkrétní právní řád v jeho stabilitě i proměnlivosti. Protože se pochopitelně jedná o vztah vzájemného ovlivňování a působení, neméně důležité je vymezení toho, jak právo penetruje do sociálního života a jaké jsou jeho rozhodující funkce v obecném sociálním systému.

Postupným vymezováním a vyčleňováním funkcí práva se objevuje a stále více zdůrazňuje téma práva a právního systému jako jedné z rozhodujících podmínek integrity sociálního jednání a sociálního systému moderní společnosti vůbec [Rehbinder 1977]. Tuto společnost charakterizuje mimo jiné rozpad jednotného kulturně normativního systému a zvyšující se mnohost parciálních normativních řádů. Právo nakonec zůstává jediným normativním systémem, na jehož úrovni je možné tuto společnost plně integrovat. Napříště se právo projevuje především jako výraz pragmaticko-účelového jednání a stále více se v něm formuluje racionální životní orientace, která umožňuje ono weberovské "odčarování světa".

Racionalita a pragmatičnost právního systému moderní společnosti, jež stojí v protikladu k právu v tradičních, ale částečně i v totalitních společnostech, s sebou přináší další důležitý moment. Je to ustavení moderního práva jako systému pozitivního práva, který má své vlastní zákonitosti vývoje, njak nedeterminované ze sociálního okolí [Luhmann 1983]. Proto se někdy hovoří o vývoji moderního právního systému jako o samopohybu. Otázka po vývoji a změně právního systému je potom vždy kladena jako otázka po konkrétních proměnách pozitivního práva, tj. proměnách právních norem formalizovaných a stvrzených textem, zajištěných státní mocí a fungujících v každodenním sociálním životě.

Dalším důležitým tématem je sociální analýza organizací právního systému, která spočívá především v analýze struktur organizací a v jejich vnitřním a vnějším fungování, které je vždy vymezené: a) dvojicí chování podle práva - proti právu; b) dvojicí právní chování - mimoprávní chování [Luhmann 1981]. Pokud se jedná o struktury právních organizací, užším tématem je byrokratická povaha těchto organizací moderního právního systému. S tím souvisí potom i zcela specifické problémy sociologie práva jako například, zda neosobní byrokratický postup, založený v normě pozitivního práva, může vést k legitimování brutality a osobních či skupinových zájmů úředníka atd. [Sack, König 1968].

Velmi důležitá a pro sociologii práva neopomenutelná je nutnost zkoumat vazbu mezi právním systémem a politickým panstvím určité společnosti. Právní normy musí totiž být nějakým způsobem zajištěny a v poslední instanci vynutitelné státní mocí. Z druhé strany je však nutné sociologicky analyzovat ty mechanismy, jejichž důsledkem je, že přes rozhodovací disponovatelnost politické moci nad systémem pozitivního práva je tento systém zároveň ohraničením moci a uvádí ji do sociálně stabilního fungování dnešní společnosti [Luhmann 1981]. S tím souvisí i odmítnutí teorií přirozeného práva jako morálně filozofického přístupu, který nemá s faktickým právním systémem nic společného. To však neznamená, že by se sociologie práva nezabývala právní dogmatikou nebo právní filozofií. Sociologii práva zajímá, jaké reálné sociální faktory stojí v pozadí toho, že v rámci určitého typu společnosti jsou jisté struktury sociálních vztahů považovány jednak za právo a jednak jako odpovídající představám o spravedlnosti [Honigsheim 1924]. Jak je možné, že představy o spravedlnosti se liší podle typů společností? Otázka po jakékoli právní teorii má potom z hlediska sociologie práva vždy povahu otázky po strukturách sociálního porozumění a vědění.

Aby byl výklad základních témat úplný, je nutné zmínit samozřejmě úlohu práva při řešení sociálních konfliktů, s čímž úzce souvisí analýza mechanismů transformace sociálních konfliktů v konflikty právní [Aubert 1989], analýze efektivity práva a právní politiky jako specifické formy vedení společností.

Výše popsaná obecná témata sociologie práva pochopitelně nepředstavují nějaký taxativní výčet nebo snahu přesně vymežit a kodifikovat předmět daného oboru. Naopak se zde ukazují mnohé shodné plochy s jinými obory sociologie či právní dogmatiky a filozofie. Avšak rozhodující vždy zůstává pohled na právo jako na jeden z mnoha projevů faktického sociálního života. Sociologii práva také nelze redukovat na čistě empirický obor. Musí zahrnovat i nutná teoretická východiska sociologických analýz právních fenoménů. Jsou v něm také velmi často

reflektovány problémy, které souvisejí spíše s teorií společnosti jako interpretací sociální reality v její úplnosti [König 1958: 10]. To ostatně vyplývá z významu práva pro existenci a fungování současné společnosti. Avšak nejdůležitějším úkolem sociologie práva v dnešním Československu není konstruování teorií společnosti z hlediska právního systému, nýbrž vytvoření sociologickoprávní teorie, která by postihovala konkrétní sociální problémy a která by vytvořila teoretický rámec empirickým výzkumům.

JIRÍ PŘIBÁŇ absolvoval právnickou fakultu UK v roce 1989 a od roku 1990 působí na katedře filosofie a sociologie této fakulty jako odborný asistent v oborech sociologie a sociologie práva. Zabývá se především problematikou formování moderních teorií společenské smlouvy, vztahem mezi právem a sociální mocí, otázkou legitimity pozitivního práva a byrokratizací právního systému. Doposud publikoval časopisecky, a to články týkající se vzájemných vazeb ideologie a sociálního života. Podílel se jako spoluautor na publikaci *Texty k sociologii práva* (Praha: Věšhrd 1991).

Literatura

- Aristotelés 1979. *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda.
- Aubert, V. 1989. *Continuity and Development in Law and Society*. Oslo: Norwegian University Press.
- Bláha, I. A. 1968. *Sociologie*. Praha: Academia.
- Blahož, J. 1990. "Právní stát a právně-sociologický výzkum." *Právník* 129: 882-894.
- Cepl, V. 1973. "K pojmu efektivnosti právních norem." *Právník* 112: 892-900.
- Dojčák, P. 1977. *Sociológia práva*. Bratislava: Obzor.
- Drgonec, J., P. Holländer 1982. *Moderná medicína a právo*. Bratislava: Obzor.
- Durkheim, E. 1977. *Über die Teilung der sozialen Arbeit*. Neuwied: Luchterhand.
- Ehrlich, E. 1913. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München/Leipzig: Duncker/Humblot.
- Friedman, L. M. 1975. *The Legal System: A Social Science Perspective*. New York: Russell Sage Foundation.
- Geiger, T. 1964. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Neuwied: Luchterhand.
- Hajn, P. 1978. "Efektivnost práva - pojmový aparát," *Právník* 117: 613-629.
- Hajn, P. 1979. "Efektivnost hospodářského práva a její kritéria." *Právník* 118: 365-379.
- Hajn, P. 1980. *Efektivnost hospodářského práva*. Brno: Spisy PF UJEP, sv. 26.
- Honigsheim, P. 1924. "Soziologie der Jurisprudenz." In *Versuche zu einer Soziologie des Wissens*, hrsg. von M. Scheler. München/Leipzig: Duncker/Humblot.
- Hungr, P., J. Dobrovičová 1990. *Sociologie práva*. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity.
- Chalupný, E. 1929. *Sociologie a filosofie práva a mravnosti*. Praha: Bursík.
- Klofáč, J., V. Tlustý 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.
- Kobližek, O. 1934. *Sociologie a právo*. Praha: zvl. tisk Sborníku věd právních a státních XXXIV.
- König, R. (hrsg.) 1958. *Soziologie*. Frankfurt: Fischer Verlag.
- Kraus, F. 1934. *Sociální funkce práva*. Praha.

- Lempert, R., J. Sanders 1986. *An Invitation to Law and Social Science*. London: Longman.
- Lloyd of Hampstead, Lord, M. Freeman (eds.) 1985. *Lloyd's Introduction to Jurisprudence*. London: Stevens.
- Luhmann, N. 1981. *Ausdifferenzierung des Rechts*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1983. *Rechtssoziologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Maine, H. 1861. *The Ancient Law*. London: J. Murray.
- Mannheim, K. 1941. *Man and Society In the Age of Reconstruction*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Montesquieu, Ch. 1989. *Duch zákonov*. Bratislava: Tatran.
- Novák, F. 1984. "Hodnota a právo." *Právník* 123, č. 2.
- Podgórecki, A. 1966. *Sociologie práva*. Praha: Svoboda.
- Pound, R. 1954. *Introduction to the Philosophy of Law*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Pound, R. 1985. "Social Control Through Law." In *Lloyd's Introduction to Jurisprudence 1985*, ed. by Lord Lloyd of Hampstead, M. Freeman. London: Stevens.
- Prusák, J. 1980. *Právo v spoločnosti*. Bratislava: Obzor.
- Prusák, J. 1984. *Šport a právo*. Bratislava: Šport.
- Prusák, J. 1990. "Systémovosť práva, právny systém a systém práva." *Právny obzor* 73: 369-382.
- Rehbinder, M. 1977. *Rechtsoziologie*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Renner, K. 1969. "The Development of capitalist property and the legal institutions complementary to the property norm." In *Sociology of Law*, ed. by V. Aubert. London: Penguin.
- Sack, F., R. König (hrsg.) 1968. *Kriminalsoziologie*. Frankfurt: Akademische Verlag.
- Sborník materiálů z celostátního semináře "Sociologie práva"* 1967. Studijní materiály. Praha: Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.
- Stát a právo* 27. 1989. Praha: Academia.
- Svoboda, E. 1920. *Myšlenky o právu, etice a náboženství*. Praha: Melantrich.
- Šamalík, F. 1963. "Význam sociologie pro vědu o státu a právu." *Právník* 102, č. 5.
- Šamalík, F. 1964. *Úvod do sociologie práva a politiky*. Praha: SPN.
- Šamalík, F. 1965. *Právo a společnost*. Praha: Academia.
- Weber, M. 1921. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

Summary

The position of the sociology of law is unusual and it is fully expressed in the following question: is it one of the branches of legal science or is it a special discipline of general sociology? The opposition between legal norms and social reality (the opposition Sollen - Sein) allows to define the focus of the sociology of law. As an independent branch of social science, it is constituted at the moment when legal reality begins to be complexly described by the language of general sociology. It is not possible until sociology is established as an independent science. The foundations of the sociology of law are found in the works of E. Ehrlich, M. Weber, as well as partly in the works of E. Durkheim and with some reservations in the works of R. Pound.

In Czechoslovakia before The Second World War the sociology of law was mainly connected with the book *Sociologie a filosofie práva a mravnosti* by E. Chalupný. Besides the well known conflict among the philosophy of law, theory of law and sociology of law (the

author naturally gives the highest value to the sociology of law because it is a positive science), there also appears in this book the important distinctions of law and morals. Law is considered to be an autonomous part of society - a part of generalizations, schemes and formalizing objectifications. Beside Chalupný's book, only several shorter works had been written. The chapter about the sociology of law in the book *Sociologie*, by Bláha, has a great informative value and should also be considered as a pre-war study.

After 1948, there developed a hard situation which did not change until the early sixties. First, socio-legal studies which appeared at that time had been intended as a critique of Vyshinski's theory of law and they had been formulated from the position of the general theory of law, not from the position of autonomous sociological studies. The main representative of such study was F. Šamalík. From 1969 - 1989, even such a narrow formulation of the sociology of law disappeared and only marginal socio-legal studies were published.

The intention of this article is therefore also to attempt to formulate again the subject and problems of the sociology of law at their most general and most complex levels. The frame of analysis of law must be a part of the broader frame of modern social analysis. It must be rooted in pure sociological concepts. Then, for example, the legal system does not consist only of institutions and organizations which have something in common with law. It includes also every communication in social life which is about law. The difference between the sociology of law and the philosophy of law can be demonstrated by the understanding of the problem of the positivity of law and of the legitimacy of authority in modern society. Legal norms and values behind them are interesting for us only according to their relevance to social reality.

The conclusion of the whole article is that the most important task of the sociology of law in today's Czechoslovakia seems to be the development of the complex theory of the sociology of law which would allow to describe general and concrete problems and which would open a space for empirical studies. The author, among other things, wants to reveal this specific problem.